

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

Ա.ՌԱԶԻՆ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 19

15 Յունուար 1891

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Փողոց Սուրբուհի Համբալ, Թիւ 14

1891

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՈՅ, զոր արարեալ է Տ. Գրիգորիսի Արշարունեաց Քահայիսկոպոսի: — (Շարա-
յարութիւն): — Հրաւ. Հ. Բարսեղ Չոսոյեան:
2. ՏԱՂ Ի ՅԻՍՆԵՐՈՐԴ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ ՏԵԱՌՆԱ-
ԳՐՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՈՒՍ ՓՐԿԻԶ ՄԱՅՐ - ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՂԱ-
ԼԱԹԻՈՅ: — Հ. Արիստակէս Դաւանէսի:
3. ՎԱՐՔ ԵՒ ԴՈՐԾՔ ՆԵՒՏՈՆԻ: — Յ. Վ. Բ.
4. Ո՞ՒՐ ԳՆԱՍ. Շղուրմ: — ՈՂՋՈՅՆ ՀՈԳԻՈՅ. Ուղանս:
— Թարգմ. Կարապէտ Դարագաշ:
5. ԲՆԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԵԱՆՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԻ ԾՐԱԳԻՐՆ:
— Ն. Մ. Վ. Աճեմեան:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Առաջին Տարի

ԹԻՒ 19

15 Յունուար 1891

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՈՑ⁽¹⁾

ՋՈՐ ԱՐԱՐԵԱԼ Է

Տ. ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ԱՐՇԱՐԱԿՆԵԱՅ ՔՈՐԵՊԵՍԿԱՊՈՍԻ

(Շարադարութիւն)

Յուրբաթու եւ Նախաստեղծն զառաջին օրէնսն ընկալաւ, եւ ի նոյն ուրբաթու յանցեալ յօրինացն: Եւ մեք ի նոյն ուրբաթու եւ յուրբաթացեալ դարի երկրորդ ընդունիմք յօրէնս, ընթեռնումք ի նոյն ուրբաթու գլխիս չարչարանաց արդարոյն Յօբայ: Վասնզի օրինակ էր Յօբ հին Ադամայ եւ նոր Ադամայ: Չարաչար կրիւքն հնոյն Ադամայ, եւ Աստուծոյ չարչարելոյ ընդդէմ մեղացն: Որ չարչարեցաւն յաւուր ուրբաթու եւ յուրբաթացեալ դարի. եւ այս ամենայն վասն ապաշխարողաց. որք մեղուցեալ եղաք առաջին Ադամաւ, եւ արդարացեալք յերկրորդ Ադամայ: Յազապ այսորիկ մխիթարութիւն առձայնէ Նսայիաս, թէ՛ Մըխիթարեցէք զժողովուրդ զմեղուցեալ եւ զապաշխարեալ: Եւ ապա, առէ Աստուած, թողեալ լիցին դմա մեղք. զոր լուեալ ապաշխարողացն՝ ամբառնան զձայնս իւրեանց եւ

(1) Տես Պատկեր երես 183 :

ողրերգելով ասեն զսաղմոս . Ես ասացի Տէր ողորմեա՛ ինձ եւ բժշկեա՛ , եւ որ ի կարգին : Զայս այսովս յարդարացեալ եղբայրն Տեառն . եւ ինքն որպէս ի հանգիսի է ընդդիմա-մարտաց՝ եկեալ ի բանակեալն չարաթուռն եւ կիւրակէ դա-դարեցոյց զընթերցուածադիրն : Եւ այսպէս յամենայն չա-բաթան եւ ի կիւրակէսն ժամ կալեալ եւ տեղի տուեալ հան-դիսի ճակատուն : Եւ որպէս որք ի սկզբանն պատերազմաց զիրորձ առեալ բռնութեան՝ յոյով բռնամարտիկս ժողովեն , այսպէս եւ եղբայրն Տեառն՝ յերկրորդ չարաթուռն պահոցն՝ բազում եւ մեծամեծ ախոյեանս գումարեալ , առ ի պար-տութիւն ընդդիմակաց բանսարկուին եւ ի փրկութիւն ա-պաշխարողաց :

Դարձեալ ի հանգէս մտանէ եւ ճակատս յօրինէ բազ-մաթողով ի Սուրբ Դրոց եւ ի ստիքէրոնաց եւ ի մարգա-րէականաց , զոր ոմանք գեղեցկապէս խորհուրդ երրոր-դութեանն բանագործեցին . եւ ա՛յլ զծնունդ Սամուէլի : Եւ զսկիզբն Առաւելայն Սողոմոնի եւ զսկիզբն մարգարէու-թեանն Երեմիայի : Եւ անարատ զստեղծման նորա յորովայ-նի ի Քրիստոս վերաբերեցին . եւ սկիզբն նորոյ շնորհաց Աւետարանի նորա : Եւ յոյժ ի դէպ է խորհուրդս այս եր-կրորդ չարաթուռն զոր կարգեաց եղբայրն Տեառն վասն ա-ռաւել քաջալերութեան եւ քաջապնդութեան ապաշխարո-ղացն : Եւ վասն զի դարման ընթերցուածադիրն ի չարաթուռն եւ ի կիւրակէի՝ թուլացուցեալք եւ պղերգացեալք լինիցին ի պահոց եւ յաղօթից ապաշխարողքն , առաւել զգուշու-թեամբ ամրացոյց զամենայն առուրս չարաթուռն երկրորդի ընթերցուածովք եւ սաղմոսիւք : Մանաւանդ զի հոյեցեալ տեսանէ եկեղեցի յամլութեանն Աննայի զամլութիւն իւր . եւ ի բազմորդութեան նորա՝ զբազմորդութիւն իւր : Եւ յուխտաւորութեան պահոց նորա եւ աղօթից՝ զուխտաւո-րութիւն իւր : Եւ ողբերգութեամբ սաղմոսէ եւ ասէ . Եղի-ցին ականջք քո ի լսել զձայն : Եւ այսպէս զամենայն առուրս երկրորդ չարաթուռն երեքիկն ընթերցուածովք եւ ողբա-ձայն սաղմոսիւք պարսկաիեալ պարսպէ : Եւ որ յառաջին չո-րեքչարաթիին ի ձեռն մարգարէին Յովկէսոյ ողբայր՝ յեր-կրորդ չորեքչարաթիջն իբրեւ պատերազմողաց ընդդէմ ա-խոյանին դիւաց փո՛ղ հրամայէ հարկանել ի Սիօն , եւ քա-րող կարգալ ի լէրին սրբութեան . յամենայն եկեղեցիս ժո-

ղովել զամենայն ազգս երկրի. Մերձ է օր Տեառն՝ այսինքն պարտութիւն չարին եւ փրկութիւն ապաշխարողաց: Զոր եւ Միքիաս մարգարէ՝ զնոյն յաղթութիւն առձայնէ. Եղիցի ասէ յառուրս յետինս յայտնի լեառն Տեառն. եղիցի պատ-
րաստեալ ի գլուխս լերանց, ի վերայ հիման առաքելոց: Եւ երթիցեն ի նա աղգք բազումք: Զհեթանոսս ասէ եւ որ ի կարգին: Եւ ժողովեցից, ասէ Տէր, զհեռացեալսն եւ զման-
րեալսն, զմեղաւորսն եւ զապաշխարողսն. յաղագս որոյ յոյս ընկալեալ ասեն զսաղմոս՝ Ողորմեա՛ ինձ Աստուած՝ ո-
ղորմեա՛ ինձ, եւ որ ի կարգին: Եւ առաւել ջերմագոյն եւ ի միւսում առուրն պաշտի ի հինգշարաթոջն, եթէ՛ Լո՛ւր, Տէր, աղօթից իմոց՝ ունին դիր խնդրուածաց իմոց: Եւ դա՛րձեալ յուրբաթսն յուսով սաղմոս, Լո՛ւր մեզ, Աստուած փրկիչ մեր, յոյս ամենայն: Զայս այսպէս յարգարէ ժողո-
վելոց ապաշխարողաց եղբայր Տեառն: Եւ դարձեալ դա-
դարեցուցանէ զընթերցուածադիրն եւ զապաշխարութեանն քարոզն. որք որպէս երկայն ճանապարհ ընթանան. եւ զապաշխարութիւնն օթեւանօքն հանգուցանեն: Այսպէս ի շարաթու եւ ի կիւրակէի դարձուցեալ զհանդէսն յօժարա-
գոյն սկսանին կատարել:

Ծո՛վ իմանամ զընթերցուածադիրն, եւ ամենայն դետք օրինաց եւ մարգարէից եւ առաքելոց ի նմա մտեալ եւ խա-
ղացեալ. ո՞վ կարիցէ անցանել, կամ չարիել ափով, որ-
պէս ասէ մարգարէն: Վասն այնորիկ սահեալ եւ համար-
ձակեալ ե՛ս խով աղքատութեամբս զեզերօք չըջիմ. կա՛թ առեալ կամ ընկալեալ շի՛թ: Բայց զի յառաջագոյն ասացի եւ արդ ասեմ, եթէ ընդ իւրաքանչիւրսն անցանել մեկնու-
թեամբ կարի՛ երկայնագոյն է: Եւ զի բազումք յառաջագոյն որք էին զօրաւորք՝ հզօրապէս անցին, ե՛ս միայն նպատակի ո՛ւշ եղեալ պահոյն, եւ ասալ գլխաւորելով համառօտեցից: Յորժամ յաղթողն Գրիստոս յաղթէ սատանայի, եւ փրկին ապաշխարողք եւ երախայք: Վասն այսորիկ միով չորեքշա-
րաթիւ եւ ուրբաթիւ զայլսն օրինակեցի: Թէպէտեւ զանա-
զան ընթերցուածովք եւ սաղմոսիւք որոշեալ են եւ առան-
ձնապէս խորհուրդս բացակատարեն. ըստ առանձնութեան առուրց եւ շարաթուց՝ զոր նշանակեցի յառաջագոյն սակա-
ւուք: Եւ եթէ խնամով զհետ երթալ ոք նայեսցի՝ ոչ աղօ-
տանայ խորհուրդն. զի ըստ ամենայն շարաթու յառաջա-

նալոյ առաւել յոյս եւ փրկութիւն տնկալութեանն եւ քա-
ջալերութիւն յայտնեալ լինի : Զի որպէս լուաւ աղաղակի
որդւոցն Իսրայելի եւ յեղիստացւոց չարչարանացն փր-
կեաց Աստուած , նոյնպէս յերրորդ չորեքշաբթին աղօթից
ապաշխարողացն լուեալ , փրկէ ի մեզաց եւ ի դժոխոց : Եւ
մարգարէիւն աւետիս տայ , եթէ՝ Քաջալերեա՛ երկիր , խըն-
դա՛ եւ ուրախացիր դաւար վայրի դաշտօք եւ պտղաբերօք :
Եւ դա՛րձեալ , թէ՝ Մի՛ ամաչեացէ ժողովուրդ իմ յաւիտեան :
զոր լուեալ ամենեցուն սաղմոսեն ողբաձայնութեամբ , եթէ՝
ի քեզ Տէր յուսացոյ մի՛ ամաչեցից . եւ եթէ՝ Մի՛թարեցեր
զիս , եւ ի խորոց մեզաց հաներ զիս , եւ որ ի կարգին : նոյն-
պէս եւ յուրբաթուն զինի Երկրորդ օրինաց ընթերցուածին
եւ Յոբայ : Դա՛րձեալ ի ձեռն Նսայեայ աւետիս տայ փր-
կութիւն ի Փրկողէն . բանալ զաչս կուրաց , եւ հանել զկա-
պեալս ի բանտէ եւ ի տանէ կապանայ , որք նստէին ի խա-
ւարի եւ ի սատուերս մահու : Եւ վասն ոյնորիկ մեծաձայն
այսպէս խոստովան լինին զփրկութենէն՝ թէ խոստովան եղի-
ցուք առ քեզ Աստուած , եւ պատմեցուք զսքանչելիս քո :
Դարձեալ ի չաբաթու եւ ի կիւրակէի ընդմիջէ զընթերցուա-
ծադիրն : Եւ դարձեալ ի չորրորդ չորեքշաբաթոյն դառնայ
ի նոյն հանդէս եւ զօրինակ փրկութեանն Իսրայելի , որ յե-
լից եւ որ ի մարգարէէն Յովելեայ , ճամբատեալ աւետաւորէ
ի փրկութիւն ապաշխարողաց : Ի ձեռն որոյ կարդան ողբա-
լով զսաղմոս՝ Զայնիւ իմով ես առ Տէր կարդացի , ձայնիւ
իմով եւ նայեցաւ : Իսկ յուրբաթուն զինի Երկրորդ օրինաց
եւ Յոբայ ընթերցուածին ի ձեռն Նսայեայ յայտնապէս զա-
մենակալ զօրութենէն Աստուծոյ պատմէ ընդդէմ սուտա-
նուն աստուածոց : Եւ եթէ՝ Ե՛ս եմ որ ջնջեմ զանօրէնու-
թիւնս քո . եւ եթէ՝ Դուք ձեզէն վկայէք զի ո՛չ դոյ այլ Աս-
տուած բաց յինէն : Եւ տպա ամենեքին սաղմոսիւն տոեն ,
Ծանիցեն զի անուն քո , եւ դու միայն ամենայն երկրի : Եւ
սկիզբն սաղմոսին , թէ՝ Աստուած ո՞ք քեզ նմանիցէ , եւ այլն
ամենայն յաղթանակքն սաղմոս ընդդէմ հակառակամար-
տիցն , որք սատակեցան եւ եղեն որպէս զաղբ երկրի առ
Իսրայէլ օրինակաւ ամենայն թագաւորք կռասպաշտից : Իսկ
առ եկեղեցի ճամբատութեամբ ամենայն . եւ զօրագլուխն
դիւտաց սատանայ , որք ամաչեացեն եւ խռովեցին յաւի-
տեանս յաւիտենից եւ ամօթալից կորիցեն , փոխանակ ամօ-

Թոյ մեղաց մերոց : Եւ վասնզի բազում անգամ եւ յոյժ
յայտնարանութեամբ գրեցի եւ զշաբաթու եւ զկիրակէի
վրատաճառն դատարկանալոյ յընթերցուածագրէն եւ դա-
դարելոյ քարոզութեան սպաշխարողացն եւ երեխայացելոյ :
Նախ իբրեւ պատերազմողաց ի պատերազմէ ի բանակետդդ
դառնալոյ , եւ յիշատակու մարտիրոսացն զօրացելոյ : Եւ
աւետարանութեամբ յարութեանն քաջալերութիւն առնե-
լոյ եւ յօժարագոյն կատարելոյ ուր պա՛րտն է կատարէ :

Եւ վասն այնորիկ դարձեալ ի հինգերորդ շաբաթու
չորեքշաբաթին՝ առաւել յազթական ընթերցուածովք քա-
ջալերութիւն առձայնէ հանդիսացելոց սպաշխարողացն :
քանզի մեծամեծ նշանօք առաքէ Աստուած զՄովսէս դա-
ւազանին վիշապ լինելոյ առ վիշապն Փարաւոն , յօրինակ
սկզբնաջար վիշապին սատանայի : Զի ի միտ առնուցումք զմար-
դարէութիւնն Եսայեայ վասն գալտեանն Քրիստոսի եւ
նորոյ շնորհաց , եթէ՝ Մանուկ տղայ արկցէ զձեռն իւր ի
ծակ ի թիւ եւ ի բոյն կորեանց՝ եւ ո՛չ կարկեցն հարկանել :
Յայտ առնելով թէ տղայացեալքն մկրտութեամբ՝ ի ծերու-
թենէ եւ ի հնութենէ մեղացն ո՛չ մնասին , զի զՔրիստոս
են զգեցեալ մկրտութեամբն : Որպէս եւ Մովսէս յօրինակ
Քրիստոսի եւ քրիստոնէիւն ո՛չ մնացեալ , այլ դաւադրանն
եդիտ զվիշապացեալ դաւադրանն , իմանալ պարտ է եւ այլ-
ազդ զգաւազան վիշապ լինել : Զի մարդն առաջին խաբեալ
ի յօձէն եւ եղծեալ զսկզբնատիպ գեղեցկութեանն զպատ-
կեր Աստուծոյ , զօձին կերպարանն ընկալաւ : Զորմէ բուռն
հարեալ Միածին Որդին Աստուծոյ անօրէնութեամբ իւրով՝
եւ ի՞նչ ին զիւրութեամբն , զմարդն առ ինքն պատկերեաց
զօրութեան դաւադրան առնելով : Բնութեան մարդկու-
թեանս՝ միաւորութեամբ բնութեան աստուածութեանն
իւրոյ . որով կախեաց զվիշապն օրինակու Յեսուայ ի յերկ-
ձեղն զընդդիմամարտն : Բոտ այսմիկ եւ միւս եւս նշանաւն
ի ծոց իւր արկեալ զձեռն , եւ արտաքս հանելով բորտեալ
եւ այլապաշտեալ , եւ դա՛րձեալ անդրէն արկանելովն ի նոյն
գոյն փոխեալ , յայտ առնէ ձեռամբն զգործ առաջին մար-
դոյ : Վասնզի ձեռն գործոց նշանակէ , եւ ծոցն ծածուկ
խորհրդոց , զոր ի չարութիւնն փոխեալ մարդոյն մեղօք բո-
րոտեցաւ , եւ մահկանացութեամբն այլապաշտեցաւ : Իսկ
անդրէն ի ծոցն արկանելով ի խորհուրդս հաւատոցն եւ

գործոց բարեաց, մանաւանդ ի ծոց աւազանին սրբեցաւ ի մեզաց բարոտութենէն, եւ այլապէս մահկանացութիւնն՝ մեռաւ ընդ Քրիստոսի յաւազանն եւ յարեաւ ընդ նմա :

Թէպէտ եւ յառաջագոյն տասցի թէ՛ առաջարկութիւնս իմ ո՛չ է մեկնութիւնն՝ այլ վերաբերութիւն խորհրդոյ ընթերցուածաբին, այլ բռնադատեմ երբեմն ի հարկատրութենէ ի ներքս անկանելոյ զմիտս ա՛ստ եւ որպէս երրորդ նշանն : Այսինքն ջուրն առեալ ի դետոյ եւ հեղեալ ի ցամաք եւ արիւն եղեալ, ցուցանելով զարիւնն տղայոց ի Փարաւոնէ, եւ զրոլոր մարդկութեան զարիւնն սպանման ի սատանայէ, որպէս զՀարելին ի Կայենէ, որ գոչէր յօրինակ ողորց սպաշխարողացն դոչմամբ եւ բարեխօսութեամբ տրեանն Քրիստոսի, որ առաւել գոչէ քան զՀարելին : Եւ հանդիսացելոցն յապաշխարութիւն ալօթիւք եւ սրահօք, թողութիւն շնորհէ : Յազագս որոյ եւ մարգարէն Յովել որ յառաջագոյն վհատեալ ողբայր՝ խրախոյս տայ հանդիսանալոյ ընդդէմ չար ակոյեանին : Եւ զգործիս երկրադործութեանն հրամայէ պատերազմական գործիս առնել, մինչեւ տկարացն խրախոյս բառնալ, թէ՛ Հիօր եմ. եւ հրաւիրէ ի ձորն դատաստանին՝ դատել զատ . . . եւ զգեւս՝ ա՛յլ ազգացն օրինակաւ : Եւ ասլա, ասէ, արեգակն եւ լուսինն խաւարեցին, եւ աստեղք ծածկեացեն զլոյս իւրեանց . վասնզի վտխանակ Աստուծոյ զլուսաւորս պաշտէին, խաւարի լուսինն՝ որք ո՛չ կարացին օգնել պաշտօնէից իւրեանց : Իսկ այլք այլաբանութեամբ զսատանայ տսեն արեգակն՝ որ կերպարանի հրեշտակ լուսոյ, եւ զլուսին եւ զաստեղս հրեշտակս նորա եւ զարբանեակ չարին որ խաւարելոց են, յորժամ Տէր ի Սիօնէ գոչեացէ եւ յերուսաղեմէ տացէ զձայն իւր վասն Իսրայէլի ի վերայ թշնամեաց նոցա :

Շարայարեղի

Հրատարակող

Զ. ԲԱՐՍԵՂ ԶՈՏՈՅԵԱՆ

ի

ԲԱՐԵՆՇԱՆ ԱՒՈՒՐ ՀԱՆԴԻՄ

ՅԻՍՆԵՐՈՐԴ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ

ՏԵՍՈՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Յիսուս-Փրկիչ Մայր-Եկեղեցւոյ

ԱՌ-

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻԻ ԳԵՐԵՐՋԱՆԻԿ ՏԷՐ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՊԵՏՐՈՍ Ժ.

ՊԱՏՐԻԱՐԲ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ՈԴԵԱԼ

Տ Ա Ղ ⁽¹⁾

Քանիօ՞ն գեղափայլ ծագէ՝ մեզ լոյս նորոյ տարւոյ.

Անսովոր հանդիսից բանին մեզ դուռնը աստուածայինը :

Ընդ երիս լայն եւ երկայն դահլիճըս՝ ծայնը լըսին երգոց՝

Նուիրական Մայր-Տաճարին, Է՛տա խարըսխօք սեանց հաստարես

Նոր խուռնեամբ աղօթարար ամբոխ ի ծուռն իջանէ.

Ամբառնան որմունք ըստուար յեցր ի հիմունս անշարժելիս,

Կառուցեալք սեռս կրօնից ի վրէժ Է՛տեան եւ աղեսից,

Հովանի երկիւղածաց երկնից հանգէ՛ս զըմբէթ թռչին :

Ի ջահիցըն լուցեցոց խուսափեն լուռ ստուերք խաւարինք.

Եւ կուճք փայլատակեն, եւ Մխիթարեան պերճ բարբառոյ

Բարեպաշտ շիրմաց վեհից արձանագիրք կան եւ խօսին

Յուսով եւ Սիրով՝ ընդ ցուրս վիմօք անդ սալաբեալք :

(1) Առաջիկայ համառօտ տալս, որ Հ. Փոսկոյէայ Յաղագս գերեզմանաց արտառուչ տաղին քրքումունքն ունի բոս իմիք, կարդացուեցաւ ի 1

Վա՛շ աւուրցն՝ յոյս որեւոր սուրբ բերէր քարինս եւ կիր, շաղախ,
եւ հոսէր կանանին յանձնէ՛ գիւր զարդ եւ մեհեւանդ,
եւ փառք Տեառնն բոլորէր պըսակ ի գլուխ եկեղեցոյ,
Անդ յանժամ, զն եւ օն, եռայր արիւն աստուածեղէն
եւ զուծ եւ երկիւղ, ոյց արդ մընան մեզ լոկ ըստուերք:

Այլ աջ Տեառն ոչ լըռէ, եւ անցանեն գնան ժողովուրդը
եւ զայրուցը նոցին եւ կիրք, խըռովք, պայքարք շիջեւափառ . . .
Արդ լուղին միտք իմ ի սէր, յոր ի բուն զազգն իմ նըկատեմ.
եւ դառնամ՝ առ որ գլին այստէն զմայլմամբ բոլորից աչք:

Ողջոյն Քեզ, ո՛ հայրապետ, որ զծովս անեղ մերոց վըշաց
Գնացուցեր ի մեղմ ալիս. ըզթեզ խորանքըս պանծալի, —
Ջըրկանաց մերոց կոթողք, հառաջանաց, սեռն հաւասոց, —
Ընդգրկեն այսօր խընդիւ եւ աղուական զըրկակցութեամբ.
Մերկանայ՝ նոր փեսայիդ՝ այրին ըզբող իւր սըզազգեաց:
Քա՛ւ, մի՛ լիցի վերջինն յաւուրց, ելցես Դու յայց ամ ըստ ամէ
Նուիրատանն՝ յոր հըրոյ կրօնից եղան մեզ խանձարուրք.
եւ ի լոյս երեսաց քոց դիմեսցեն խուռնն ժողովք
Ի քրքանց եւ յոսկերաց նախնեաց շընչել ըզհինն ոգի:
եւ ի ծոց Հռովմայ սրբոյն պահեալ անուն մեր եւ ըզկնիր,
Զազգ, ըզգորշմ՝ Հօր մերոյ հուշակեսցուք Լուսաւորչի:

Զ. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԳԱՍԳԱՆՏԻԼ

Ի Ղալաթիա, 1/13 Յունուար 1891

Յունուարի տարւոյս ի տօնախմբութեան յիսներորդ եօթներորդ ամի օմման
Յիսուս Փրկիչ մայր եկեղեցւոյ Կաթողիկէ հասարակութեան մերոյ ի Ղա-
լաթիա, ուր համըխաւոր ձայնաւոր Պատարագ մատոյց Գերեջ. Հոգեւոր
Տէրն մեր ի ներկայութեան բազմախումբ ժողովրդեան եւ մեծամեծաց Ազ-
գիս, որք ի Բերայէ եւ յայլ եւ այլ արուարձանաց մայրաքաղաքիս փութա-
ցած էին գալու հանդիսակից լինելու այնպիսի մեծ յիշատակի մը տարե-
դարձին:

ՎԱՐՔ ԵՒ ԳՈՐԾՔ ՆԵՒՏՈՆԻ

Ա.

Գլխութեանց պատմութեան մէջ Նեւտոնի պատկերի նման լուսապսակ նկարի մը չենք հանդիպիր: Բայց սոյն այս լուսատիւն ուսակն տնոր շրջանակը չատ անյայտ եւ անորոշ կը թողու: Կարծեմք թէ օգտագուրկ չըլլար, եթէ ի Պասկերի, անոր պատկերին ծիրը աղէկ երեւցնելու եւ ճշդելու Զանալու ըլլամք:

Իսահակ Նեւտոն ծնաւ ի Վուլթօրբ, յԱնգղիա, ի 25 Դեկտեմբերի (Հ. Տ.) 1642 ամին, որ կը համապատասխանէ 5 Յունուարի 1643 ամի՝ ըստ Նոր Տումարի: Գալիլէոս վախճանած էր յ8 Յունուարի 1643 ամի (Ն. Տ.), այսինքն Նեւտոնի ծնանելէն չորս տարի մը յառաջ: Այս գլխութութիւն անօգուտ չէ, վասն զի՝ յաճախ չփոթելով զհին եւ զնոր տումարն՝ գրեցին ոմանք թէ Նեւտոն ծնած էր գրեթէ ի նմին վայրկենի յորում Գալիլէոս կը մեռնէր:

Իւր հայրն, որ նոյնպէս Իսահակ կը կոչուէր, վախճանած էր մանկան ծնանելէն խուն ինչ յառաջ՝ որ զայս անուն պիտի անմահացնէր: Նա եկաւ յաշխարհ իբրեւ զՔեքլեր, այնչափ տկար, այնչափ փոքրիկ, որ երկար ատեն վախցան կենացը համար:

Իւր մայրն, Հանրիէթ Այսքօֆ, վերստին ամուսնացեալ ըլլալով Բառնաբաս Սմիթ անուն մարդու մը հետ, պզտիկ Իսահակ, երեք տարեկան եղած ատեն, իւր մամին խնամոց յանձնուեցաւ քիչ մը ժամանակ: Երբ հասաւ այն տարիքին յորում կրնար Կրանթամի — որ Վուլթօրբի մօտ պզտիկ քաղաք մի է — դպրոցին դասերուն հետեւիլ, այն ժամանակ հոն դրուեցաւ: Հեղաբարոյ, խաղաղասէր, առանձնակեաց, եւ աղմկարար խաղերէն փախչող տղայ մի էր: Ի մանկութենէ յատուկ յաջողութիւն մ'ունէր հանճարեղ մեքենայներ շինելու: Այս տեսակ մտահոգութիւնք պատճառ կ'ըլլային որ իւր կանոնաւոր ուսմունքներուն եւ հանապազօրեայ սարտքերուն կատարման անփոյթ կ'ըլլար: ոյր վասն սովորաբար իւր դասակցաց յետիններէն մին էր:

Իւր անձնասիրութիւնն, որ ի նմա միշտ վառ եւ կենդանի մնաց, այսպէս ստորնագոյն աստիճան ունենալէն վշտանալով, առաջին կարգը ձեռք ձգելը միտքը դրաւ, եւ քիչ ժամանակ յետոյ իւր վախճանին հասաւ :

Տարիներ անցնելով՝ Նեւտոնի քաջուած կեանք վարելու սէրը տակաւ կ'աճէր. այնպէս որ, կը պատմեն թէ իրենց փոքրիկ կալուածքին բերքը մերձակայ գիւղի շուկայն տանելու եւ ծախելու, եւ հարկաւոր եղած բաները անկէ գնելու պաշտօնը իւր մայրն անոր տուած ըլլալով՝ ինքը այս բոլոր գործը իրեն ընկերացող ծերունի սպասաւորին կը թողուր, եւ ինքն կ'երթար առանձին սենեակ մը կը քաշուէր, կամ ի ճանապարհի՝ ցանկի մը հովանւոյն տակ կը կենար ըստ հաճոյս ուսմունք ընելու համար: Ուստի, իւր մայրն վաղ հասկցաւ թէ իրենց կալուածքին շահագործութեան համար կարելի չէր անոր վրայ յոյս ունենալ, եւ իւր եղբարց միոյն տուած խորհրդոյն համաձայն, անոր ուսմունքը շարունակել տալ որոշեց :

1660 ին Երրորդութիւն ըստուած վարժարանը մտաւ, ի Գէմպրիճ, ուր գտաւ մի այնպիսի ուսուցիչ՝ որ չէ թէ միայն անոր օգտակար դասեր աւանդեց, այլ գիտցաւ մանաւանդ ճանչնալ նորա հանճարը եւ պատրաստել անոր ծագումը: Եւ ինչ որ Միքայէլ Մէսթլէն եղած էր Քիբլէրի համար ի համալսարանին Թուպինկի, նոյնը եղաւ Իսահակ Պաուսք վասն Նեւտոնի ի Գէմպրիճ :

Ա'լ այն ատեն ուսումնասէր պատանին ինքզինքը տուաւ ըստ իւր բերման առանձնացեալ ուսման եւ խոկմանց. երկու երկասիրութիւնք, այս է՝ Քարթեզիոսի երկրաչափութիւնը եւ Վուպիսի անհունեաց քուսքանութիւնը իրեն մտաց հարկաւոր սնունդը մատակարարեցին :

Յայտմ միջոցի ժանտախտ ծագելով ի Գէմպրիճ, յամի 1665, եւ համալսարանն փախուելով, Նեւտոն գնաց անցուց շուրջ երկու տարի իւր Վուլթթօրի կալուածոյն մէջ բոլորովին քաջուած եւ առանձնացեալ մնալով: Այս ժամանակամիջոցին պէտք է վերաբերել անոր մեծամեծ գիւտերուն սկզբնաւորութիւնը, որք են՝ Հաշիւ հոսսականութեանց, վերլուծութիւնն շուտոյ եւ տեղեկական ձգողութեան գիւտը: Նոյնպէս այս ժամանակին կը վերագրուի հանրածանօթ մասնագէտն խնձորի, որ իյնալովն ձգողութեան օրէնքը

կը յայտնէ անոր : Սակայն այս բանիս օտուգութիւնն կամ անստուգութիւնն տակաւին ապացուցեալ չէ : Այսու ամենայնիւ Պ . Պիօ զայդ ընդունելու հակամէտ է , յենելով Նեւտոնի քեռ դստեր ամուսնոյն վկայութեանը վրայ , որ կ'ըսէ թէ . « Յամին 1665 Նեւտոն ժանտախտի պատճառաւ իւր Վուլթորրի կալուածը քաշուած ըլլալով , հոն առաջին անգամ մտածեց ծանրութեան դրութեան վրայ՝ որոյ գաղափարը յղացաւ մի խնձորի ծառի մը վրայէն իջնալը տեսնելով » :

Յայնժամ Նեւտոն 24 տարեկան էր . սովորաբար լուսկեաց , իւր խոկմանց ոչ առարկայն եւ ոչ արդիւնքը հազորդեւելով ոչ ումեք , աշխատասէր՝ այլ կարի հաստարակ ուսանող մը կը կարծուէր : Ի դառնալն ի Գէմպրիճ , անհետացած էր ժանտախտն , եւ Նեւտոն ճեմարանի վարժապետի պաշտօնը ստանալու համար մրցում մ'ըրաւ , եւ երկրորդ անգամուն յաջողեցաւ : Այլ սակայն կը մօտենար վայրկեանը յորում պատանւոյս ծածկեալ հանճարն՝ նշանաւոր իմն եղանակաւ եւ գրեթէ յանկարծակի պիտի յերեւան գայր : Տե՛ս ինչպէս . հռչակաւոր երկրաչափն Մերքատոր 1668 ին « Արուեստ գիպհամարական » (Logarithmotechnia) անուամբ գիրք մը հրատարակեց , յորում , զառաջինն , կորագծի մը քառակուսութիւնն , անդրաձիգն , ձեռք կը բերուէր վալիսի ոճոյն համեմատ , շարամերձը անհուն շարքով աճեցնելով : Քօլլինս այս երկասիրութիւնը Պարոյին ցուցուց , եւ սա հաղորդեց զայն Նեւտոնի « Բայց հագիւ թէ , կ'ըսէ Պիօ , Նեւտոն անոր վրայ ակնարկ մը ձգեց , ճանչցաւ անդ իսկոյն իւր հիմնական գաղափարը , եւ գնաց բերաւ այն ձեռագիրը յորում նշանակած էր զիւր ոճ , եւ իւր ուսուցչին ներկայացուց : Պարոյ շատ զարմացաւ տեսնելով վերլուծական գիւտերու մի այսպիսի ճոխ քաղուածոյք , եւ գուցէ առաւել եւս զարմացած պիտի ըլլայ երիտասարդ Նեւտոնի զանոնք այսպէս գաղտնի պահել կրցած ըլլալուն վրայ : Նոյն հետայն գրեց այս գէպքը Քօլլինսին , որ անոր աղաչեց թէ այս պատուական ձեռագիրը իրեն հաղորդէ : Զայն ձեռք բերաւ , եւ բարերախտաբար անոր դարձնելէն յառաջ օրինակ մը առաւ անկէ , որ իւր մահուանէ յետոյ անոր թղթերուն մէջ գտնուելով , եւ 1710 ին տպագրուելով՝ իւր կրած թուականաւն անհերքելի ապացոյց

մ'ընծայեց այն ժամանակին նկատմամբ յորում նեւտոն քանիօնութեանց ի չարս աճեցումը եւ հոսականութեանց ոճը գտած էր » :

Քիչ յետոյ, 1669 ին, Պարոյ աստուածաբանական ուսմանց սլարապելու համար ուսուցչութեան պաշտօնը թողուց, եւ զնեւտոն իրեն յաջորդ ընտրեց : Սա մինչեւ 1695 այս պաշտօնը կատարեց : Այս երկարատեւ ժամանակամիջոցն նշանաւոր եղաւ ոչ թէ իւր ուսուցչութեան փայլով, — զի նեւտոն երբեք չեղաւ երեւելի մի ուսուցիչ, եւ՝ ըստ վկայելոյ Պ. Դ. Պրիւսթրի, եղաւ որ գատարկ գրասեղաններու առջեւ դասախօսեց, — այլ ի սկզբան մօքին մէջ յղացած գիւտերու յերեւան գալովն, եւ իւր ամենալաւ գործոց՝ մասնաւորապէս անմահ յիշատակաց արժանի «Փիլոսֆ ակքսանց» երկասիրութեանը հրատարակութեամբ :

Բայց իւր գործոց վրայ խօսելէն յառաջ՝ նորա վարուց պատմութիւնը համառօտաբար յառաջ տանինք : Ի տեսարանութեան՝ (optique) ըրած գիւտերու համբաւը հռչակուելուն, 1671 ին եւ 29 տարեկան՝ Լոնտոնի արքայական ընկերութեան անդամ կարգուեցաւ : Յայսմ միջոցի է որ նեւտոն գործօն մասնակցութիւն ունեցաւ Համալսարանի առանձնաչնորհութիւնքը պաշտպանելու : Այս ծառայութեանը փոխարէն Դէմպրիճ զինքը երեսփոխան կարգեց ի խորհրդանոցի 1688 ին : Սակայն թուի թէ նա լռակայ երեսփոխան մի էր, վասնորոյ իւր ընտրողը վերջապէս անոր լռութենէն ձանձրացած եւ 1705 ի ընտրութեանց ժամանակ նեւտոն արքայական ընկերութեան գահերէց եւ Աննա թագուհին զինքը Ասպետ անուանած ըլլալով հանդերձ, կրկին չընտրուեցաւ եւ 352 քուէի հակառակ ինքն ունեցաւ միայն 117 քուէ :

Բ.

Նեւտոնի կենսագրութեան մէջ մի նշանաւոր թուական է 1693 տարին : Քանզի ի սմին ամի իւր ծայրայեղ աշխատութեամբն եւ մի հրդեհի պատճառած յուզմամբն, որ իւր ամենակարեւոր գրուածները այրեց, նեւտոնի խմայական կարողութիւնք խանգարեցան եւ կորոյս նա գրեթէ բոլորովին իւր յիշողութիւնը : Թէպէտ եւ նորա կենսագիրներէն ոմանք լռութիւն կը պահեն յայսմ մասին, եւ ոմանք

խիկ բողոքովին կ'ուրանան զայն . այսու հանդերձ ինքնին խիկ Նեւտոնին շատ մը հոմակներ եւ ժամանակակից օրաթերթք ամենեւին տարակուսանայ տեղի չեն թողուր : Զի'արդ եւ իցէ , նորա սոյն հիւանդադին վիճակը քիչ տեւեց , եւ իւր բարեկամաց խնամոց շնորհիւ Նեւտոն իւր բանավարու-
թիւնը վերստին ստացաւ :

Նոյնպէս այդ ժամանակամիջոցին մէջ եւ յայսմ հետէ սլատիւք եւ փառք կը դիպուին Նեւտոնի վրայ : Ելեւմտա-
րանի ատենակալ Լորտ Հալիֆաքսի ամենակարող ազդեցու-
թեան շնորհիւ Նեւտոն փողերանոցի պահապան անուան-
ուեցաւ 1696 ին , եւ երրորդութիւն ըսուած վարժարանի
գլխավորութեան պաշտօնէն հրաժարեցաւ , եւ երեք տա-
րի յետոյ փողերանոցի կարեւոր եւ առատ թոշակ ունեցող
տեսչութեան պաշտօնին կոչուեցաւ : 1703 ին Լոնտոնի ար-
քայական կաճաւին դահերէց անուանուեցաւ , եւ ցմահ
մնաց հոն : Վերջապէս 1705 ին Աննա թագուհին զայն Աս-
պետ ըրաւ :

Իւր կենաց վերջին տարիները գրաւեցին նորա պաշտօ-
նական պաշտօնատարութիւնը , իւր երկասիրութեանց հրա-
տարակմանը վրայ ըրած հսկողութիւնք , եւ վերջապէս , իւր
ժամանակակիցներու բազմաց հետ ունեցած կարի կծու եւ
յաճախ անիրաւ հակաճառութիւնք : Նա վախճանեցաւ երի-
կամանց ակտէ . — որոյ դառն ցաւոց տարած էր համբե-
րութեամբ — ի 20 Մարտի , 1727 ամին . ի հասակի 85 ա-
մաց : Եւ արքայավայել սլատուովք թաղեցաւ ի շիրիմս Վէս-
մինսթրի :

Փօնթընէլ այսպէս կը նկարագրէ զնա . « Նեւտոն էր
կարճահասակ եւ քիչ մը գէշ իւր վերջին տարիներուն մօտ ,
սրակն եւ քաջատես , կերպարանքն հաճոյատեօիլ եւ սլա-
տեղի միանգամայն , մանաւանդ երբ կը հանէր իւր կեղծ-
ծամը եւ ձիւնափայլ՝ թանձր եւ խիտ մազերն յերեւան
զային : Ակնոց երբեք չգործածեց , եւ իւր բոլոր կենաց մէջ
ակռայ մի եւեթ կորոյս » : Այս է ահա բնական կազմած
առնս : Իսկ բարոյականին գալով՝ Անգլիացի կենսագրաց
հրատարակած մանրամասնութիւնք բաւական ճիշդ եւ կա-
տարեալ գաղափար մը կու տան մեզ : Բայց՝ չիտակը խոս-
տովանելու համար , նորա բարոյականն չէ այնքան նպաս-
տաւոր , որքան կը հաստատեն ներբողիչք ոմանք :

Նեւտոնի առանձնակեաց աշխատութեան եւ խորմանց սէրը արդէն ծանուցած եմք։ Այն վայրկեանները, նա բոլորովին կ'օտարանայր սովորական աշխարհէ, եւ անոր վրայ այնպիսի մասնադէպեր կը պատուէն՝ որ գաղղիացի Ամբերի զարմանալի անուշադրութիւնքը կը յիշեցնեն։ մերթ կէս հագուած դուրս կ'ելնէր անէն, մերթ կերակուր ուտել կը մոռնար, եւն։ Իւր բնաւորութեան տարօրինակ մասերէն մին էր այն եզակի կարողութիւնն որով իւր ամենագեղեցիկ գիւտերը ամբողջ տարիներ ծածուկ կը պահէր։ Այն ճշմարտութեանց նկատողութեան մէջ զգացած հաճոյքն բաւ եւ շատ էին իրեն։ « Ձեմ գիտեր թէ աշխարհ ինչ կը խորհի իմ վրայ, կ'ըսէր օր մը, իսկ ինձ թուի թէ ես ոչ այլ ինչ եղայ՝ բայց եթէ մի տղայ՝ որ ի ծովեզրի խաղալու ժամանակ՝ կը գտնէ մերթ ողորկագոյն մի խճաքար, մերթ մի խեցի ակնապարար, մինչդեռ օվկիանոսն ճշմարտութեան կը տարածուէր անքնին առաջի իմ։ » Ոմանք ասկէ կը հանեն Նեւտոնի համեստութեան մի փաստ։ Իսկ ըստ մեր տեսութեան Նեւտոնի վարուց մնացորդն, նորա հակաճառութեանց սաստկութիւնն՝ մեզ չեն ներեր այսպիսի կարի նպաստաւոր մեկնութիւն տալու։ մանաւանդ անգ կը նշմարեմք հանգստասէր մի բնաւորութիւն եւ գիտական մի անձնասիրութիւն։ Լէյպնիցի հետ գծուէն յառաջ՝ այսպէս կը գրէր անոր « Լուսոյ վրայ՝ ունեցած գաղափարներս հրատարակելուս պատճառաւ այնքան առարկութեամբք եւ անվերջանալի հարցապնդումներով լիեցայ, որ ա՛յլ եւս այսպիսի վտանգի մէջ զիս չդնել որոշեցի։ Վասն զի անխոհեմութեամբ՝ սին շուքի մը համար կորուսի այսպէս իմ հանգիստ, այնքան հաստատուն եւ այնքան երկար ընկերութեան քարտուղար՝ Ուրդենբուրգի գրած մի նամակին մէջ այսպէս կը խօսէր. « Ինձ եղած տարապարտ խնդրոց եւ բանադատութեանց համար կրկին ձեզ չեմ գրեր. բայց պէտք է որ ձեզ ծանուցանեմ թէ յետ այսորիկ չեմ ուղեր ա՛յլ եւս գիտական բաներով զիս նեղել. եւ յուսամ թէ... պիտի հաճիք ըստ կարի ձերում, արգելուչ նոր առարկութիւնները, որպէս նաեւ այն քղերը զոր կրնան ինձ ուղղել ասոնց նկատմամբ »։

Շատ անգամ իւր գործոց հրատարակութեան հաւանեցնելու համար, հարկ կ'ըլլար որ իւր բարեկամք տեսակ

մը խստութիւն բանեցնէին կամ գաղտագողի զանոնք ձեռք ձգէին :

Կենաց սովորական յարաբերութեանց մէջ Նեւտոնն էր քաղցրահամրոյր , ծանրաբարոյ , անվնաս , խոհական եւ շըրջահայեաց , իսկ երբեմն ամբարհաւած եւ անժպիտ կերպարանք մը կ'առնուր , եւ չէր կրնար հակասութեանց տանիլ : Զինք շրջապատողներէն , մանաւանդ դէպ իւր կենաց վերջը , բացարձակ հպատակութիւն մը կը պահանջէր : Ողորմած եւ առատաձեռն էր ըստ պահանջելոյ հարկին , « Միտքը դրած ըլլալով թէ , կ'ըսէ Փօնթընէլ , կտակ ընելով տալը , ճշմարտիւ տալ չէ » : Թողուց նա սակայն մեծաքանակ գումար մը , 32,000 անգլիական ոսկի , (շուրջ 800,000 ֆրանք) : « Նեւտոնն չամուսնացաւ երբեք , կ'ըսէ դարձեալ Փօնթընէլ , եւ թերեւս անոր վրայ մտածելու ժամանակ իսկ չունեցաւ երբեք , նախ՝ առողջ երիտասարդութեանը ժամանակ բարձր եւ յարատեւ ուսմանց պարապելով . յետոյ՝ իւր կարեւոր պաշտօնին եւ իւր մեծ համբաւին մտադիր ըլլալով , որ ո'չ իւր կենաց պարապը եւ ո'չ առնին ընկերութեան մը պիտի զգալ կու տար » : Ասոր շատ կը յարմարի ըսելն թէ նա եղաւ մի իմացականութիւն որում կը ծառայէին անգամը :

Ոյր վասն կ'երեւի թէ սրտանց բարեկամ մը չունեցաւ , այլ սքանչապողներ . նաեւ շողքորթներ իրեն չէին պակսեր , նոյն իսկ ի մէջ փոքունց եւ մեծամեծաց . Կալլէսի իշխանուհին կ'ըսէր թէ անոր ժամանակը սպրեւուն եւ զանիկա ճանչնալուն համար ինքզինքը երջանիկ եւ բարեբախտ կը համարէր :

Սոյն այս շողմարարաց ընծայելու է անչուշտ ըստ մասնէ , — այս է անմեղադրութիւն Նեւտոնի , անմեղադրութիւն անբաւական — , այն ծանր անիրաւութիւնները՝ որք նորա կենաց վախճանը արատաւորեցին եւ իրեն բազմաթիւ թշնամիներ յարուցին . Լէյպնից՝ զոր կերպտպէս ամբաստանեց թէ իւր տարբերական եւ ամբողջական հաշուոյն գաղափարը իրմէ գողցած է . Ֆլամսթիդի դէմ , որ Կրինվիլի արքայական դիտարանի տեսուչ էր , թագաւորէն խստութիւն եւ պատիժ կը պահանջէր այնու՝ զի վաղ ընդ փոյթ եւ ըստ քմաց իւրոց իրեն չէր հաղորդեր այն աստղաբաշխական գննութիւնները որոց հարկաւորութիւն ունէր Վուխսթըն , իւր տեղակալ , ասլա իւր յաջորդ ի Գէմպ-

րիճ, զոր արքայական ընկերութեան անդամ ընտրուելէն արգիլեց պատրուակաւ հերետիկոսութեան, եւն։

Վերջապէս, Նեւտոնի վրայ կատարեալ ծանօթութիւն տուած չեմք ըլլար եթէ նորա կրօնական յատկանիշը եւ խորին հաւատքը նշանակելու չըլլամք։ «Այսու հանդերձ, կը դիտէ իրաւամբ Պ. Վալսըն, լաւ է որ յառաջագոյն գիտնայ ընթերցողն թէ Նեւտոնի կրօնական գրուածոց մէջ չէ պարտ խնդրել այն բարձր տեսութիւններն եւ այն վսեմ հանճարն՝ որք Բասդալի մը կամ Քարթէզզիոսի մը յայտանիշերն են։ Առանձինն նկատելով՝ միջակ արժէք մի ունին։ Իսկ եթէ նորա այսպիսի գրուածք գերծ չեն անպարսու լինելէ եւ չեն արժեր որ մարդս նկատէ զանոնք ըստ ինքեան, բացառիկ հանգամանք մը կ'առնուն քաջահամբաւ հեղինակին գիտական երեւելիութեամբ։ Նորա կրօնական զգացմանց ի նպաստ են, եւ ակն յանդիման կը ցուցնեն թէ մեր գիտունն՝ որում պարտիմք այնքան անոմա՜ յիշատակաց արժանի գիւտեր, իւր ամենավսեմ հանճարին քով ունէր կրօնի խորին ակնածութիւն եւ յայտնեալ ճշմարտութեանց կենդանի եւ համոզեալ մի հաւատք»։ Նեւտոն սովորութիւն ունէր յարգութեամբ գլուխը բանալու երբ իւր առջեւ Աստուծոյ անուան արտասանուին լսէր։

Երբ հալլէյ, որ կրօնը ծաղր ընել սովորած էր, կրօնքի վրայ ծաղրաբանութիւն մի կ'ընէր առաջի իւր, նոյն հետայն զայն կը պապանձեցնէր այս դիտողութեամբ. «Ես այս բաները ուսումնասիրեցի, իսկ դու երբեք»։ Բարոյականութեան վրայ եւս կատակաբանութեան չէր հանդուրժեր. տարրագէտն Վիգանի՝ որ իւր մտերիմն էր, ի ներկայութեան իւրում մի անվայել պատմութիւն պատմելու սկսած ըլլալուն համար, բարեկամութիւնը խզեց անոր հետ եւ ա՛յլ եւս տեսնել չուզեց զանիկայ։

Արդեօք ո՞րչափներու աղէկ դատ մը կրնայ ըլլալ այս վարմունք։

3. Կ. Բ.

(Շարայսերի)

Ո՞ՒՐ ԳՆԱՍ

Ո՞ւր շառաչուն, հւր զնաս հեղեղ .

« Դարվար կ'իջնամ ես կ'երթամ ,
Կ'ուզեմ հանգչիլ , քանզի խոնջ եմ ,
Ի խաղաղիկն Ովկեան : »

Ո՞ւր օղաւունջ , հւր զնաս դու հով .

« Կ'երթամ ի սար ես աշխարհ ,
Կ'ուզեմ հանգչիլ , քանզի խոնջ եմ ,
Ի սեպագեալ քարածայռ : »

Ո՞ւր քափառող , հւր զնաս դու ամպ .

« Դաւոս մը զիսեմ անջլրդի ,
Անդ կազմ պատրաստ , քանզի խոնջ եմ ,
Ինձ հանգրստեան կայ տեղի : »

Ո՞ւր քեւաւոր , հւր զնաս քրոչուն .

« Կ'երթամ ի խորս անտառին ,
Կ'ուզեմ փրկուել , քանզի խոնջ եմ ,
Ինձ հիւղ անոյթ՝ ուր քառիմ : »

Եւ դուն հւր զնաս , հւր զնաս հոգիս .

« Ամպերէն վեր , վեր կ'երթամ ,
Անդ կ'ընդունի , քանզի խոնջ եմ ,
Յինքրն զիս Սէր մըտքնջեան : »

Շ Դ Ո Ւ Ր Մ

ՈՂՁՈՅՆ ՀՈԳԻՈՅ

Կը փակուի՞ն արդեօք կապերն երկրաւոր,
Ե՞ն եւ իմ քեւերս արձակ եւ ազաւ,
Ուրպէս զ'ի վերին զաւառն հայրենի,
Ո՞վ իմ մթերիմս, միանամ քեզ հետ:
Այո՛, սրլանալն քո երանաւէս,
Շատնոց զիմ ի վեր քաշեց նայեցուած.
Այծմիկ ես ի լոյս, այծմիկ ես ի կեանս,
Կը գրքսնեմ ըզքեզ՝ զոր չեմ կորուսած:

« Ի՞նչ կը լռեմ ես. վա՛ր կը կանչես զիս,
Եւ կամ արդեօք դու առ իս վե՛ր կ'ելլես.
Կը իրնսա՞յ դարձեալ ինձ գարուն երկրի,
Կամ գեղեցկագո՞յն մը աստ կը ծաղկի:
Այո՛, ի բարձունս այս լուսապայծառ,
Դու ինձ մէկ հասիկդ միայն կը պակսիս.
Եկո՛ւր, մօտենալդ ես կ'ըզգամ քու կիմ
Որ կ'ոգեւորէ ինձ անա զերկին»:

ՈՒԼԱՆՏ

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԻ ԾՐԱԳԻՐՆ

Գիտութեանց ընդհանուր պատմութիւն մի, մանաւանդ բնական գիտութեանց, տակաւին յօրինուած չէ։ Պ. Մաքս Մարիի երկասիրութիւնն ⁽¹⁾ առաւել յիշատակութեանց ժողովածոյ՝ քան թէ կատարեալ պատմութիւն մի է. եւ բաց աստի, որպէս անոր վերնագիրն արդէն յայտ առնէ, առաւել մաթեմատիկեան ուսմանց վերայ խօսի։ Բօկկէնտօրֆի բնագիտութեան պատմութիւնն ⁽²⁾, առնց համեմատութեան, քան զայն գերազանց է, եւ արժան էր զի առաւել եւս ծանօթ լինէր, թէպէտեւ երբեմն իւր կողմնակցութեան պատճառաւ ստղտանելի է, զոր տեղն եւ թուականն ըստ բաւականի մեկնեն (Պէրլին, 1878), որպէս նաեւ փոքր ինչ չփութութեան եւ համեմատական յօրինուածութեան պակասութեան պատճառաւ։ Մեք պիտի ջանամք Պասկեր Հանգիսի մէջ այս պատմութեան նկատմամբ քանի մի գլուխներ, կամ լաւ եւս յիշատակութիւններ հրատարակել։

Այսօր անոր ցուցակը կամ ծրագիրը նշանակելով պիտի շատանամք։

Արդ հնար է Բօկկէնտօրֆի հետ ժամանակի փոքր շրջաններու բաժանել Բնական գիտութեանց պատմութիւնը։

Ա. Հին կամ Յունական շրջանն, որ բովանդակէ համօրէն նախնի ժամանակը, եւ որ վերջանայ ճիշդ, եւ գրեթէ յանկարծ 640 թուականին՝ Ալեքսանդրիոյ անուանի գրատան հրկիզութեամբն։

Բ. Արաբական շրջանն՝ 640 թուականէն գրեթէ մինչեւ յամն 1100։

Գ. Վանական եւ Համալսարանայ շրջանն, յորջորջումն որ մեզ ճշգրտոյն թուի՝ քան թէ Եւրոպական շրջանն, զոր Բօկկէնտօրֆ նոյն շրջանին տայ։ Այս շրջանն Մետասաներօրդ գարէն ձգի մինչեւ Կլեշտասներօրդ գար։

Դ. Կալիլէական-Նիւթընական շրջանն, որ ստուգիւ կա-

(1) Պատմութիւն մաթեմատիկեան գիտութեանց, Բարիզ, Կօթիէ-Վիլլար, 12 Հատ, փոքր ութածալ։

(2) Թարգմանութիւն Պիպարի եւ Տը լա Բէգնըրիի, Բարիզ, Տիւնօ, 1883, 1 Հատ, մեծ ութածալ։

լիւիսէ դոյդն ինչ յառաջ ի Գօթէրնիքէ սկսի, եւ վերջանայ մահուամբ Նեւթոնի, յամին 1727:

Ն. Վերջապէս, արդի շրջանն, որ, դրեթէ կէս դար համեմատաբար ամուլ մնալէ յետոյ, սկսի ի Լավուազիէէ եւ շարունակէ մինչեւ ցկէս իննեւտասներորդ դարու՝ արտաքոյ կարդի փառաւորութեամբ:

Այժմ այս շրջաններու իւրաքանչիւրին վերայ համառօտիւ խօսիմք:

Ա. Հին քոչանց. — Կարեմք ճշդիւ զայդ յունական շրջան կոչել:

Յոյնք Միլետացի Թալէսի, ապա Պիւթագորայ հետ (ի Զդ. դարու յառաջ քան զթուականն Քրիստոսի) գիտութեանց սկզբունքները ուսան յեգիպտոս, եւ զայնս Յունաստանի, Կղզեաց եւ Սիկիլիոյ ուսումնարանաց մէջ մուծին: Հռովմայեցիք կարի անագան, եւ այն եւս գործնական տեսակէտով, սկսան գիտութիւնները մշակել: Անկ է յիշել սառ թէ այս շրջանին մէջ կարի հին ժամանակէ սկսեալ, մետաղագործական արուեստը մեծապէս ծաղկեալ էին. այլ այս՝ գիտութեանց հետ յարաբերութիւն չունի:

Առաջին ուսմունք, որք այս անուամբ յորջորջեալ են, էապէս տեսական են. միայն զննութեամբ շատացեալ է. երբեք փորձ եղած չէ. իրենց գիտողութիւնները գործնականին վերածելու երբեք հոգ տարուած չէ:

Արիստոտել (322 է մինչեւ ց384) առաջին մեծ գիտողն եղած է: Խիստ շատ եւ երբեմն կարի քաջ գիտողութիւններ ըրած է. բայց անտեղեակ է փորձառութեան, որ միայն կարէ լուսաւորել եւ արդասաւորել զգիտողութիւն: Վասնորոյ իւր մեկնութիւնքն չեն այլ ինչ, եթէ ոչ սարքեր ձեւոյ ներքեւ նոյն ինքն յայտարարութիւն իրաց: Արդարեւ մեկնէ զամենայն ինչ, կամ ամենայն ինչ մեկնել թուի: Իւր ժամանակակիցք այսպիսի տիեզերական գիտութեան առջեւ չլացան: Իմաստասէրն եւ բարոյագէտն, որք այնչափ մեծ էին յԱրիստոտել, իրենց իշխանութենէ մաս մի սուրն բնագիտին, որ առաջիններէն շատ նուազ էր: Դարերով այս առերեւոյթ բացատրութեամբ շատացան. զանոնք միայն մեկնօրէն պարզեցին, որպէս մեկնին գործք իմաստասիրաց, իսկ այս մեկնութիւններէ կամ ընդհանրացուցումներէ քաղեալ հետեւութիւնները փորձոյ ենթարկել

չխորհեցան: Գալիլէոսի կամ Բասագալի սէս կորովի մտայ
սկսեալ կար այս դրութիւնը յեղափոխելու:

Արքիմեոէս (212 է մինչեւ 287) իբրեւ գիտուն, մաթե-
մատիկոս եւ բնագէտ քան զԱրիստոտէլ մեծ է: Աչակերտ
էռագլիտեայ, Աղեքսանդրիոյ այն հռչակաւոր ուսումնարա-
նին մէջ, որ նախնի գիտութեանց բոյնն եղեւ, ինքն ճար-
տարութեան եւ հանճարոյ հնարողն եւ հնութեան առաջին
փորձողն եղեւ: Իւր գործոց ուսումնի կարէր առաւել փու-
թով տանիլ փորձոյ կիրառութեան, եթէ այն՝ անփութու-
թեամբ թողեալ, կամ սոսուգիւ մոռացեալ չըլլար ի Միջին
դարու, յորում Սթագիրայի իմաստասիրին իշխանութիւնն
գրեթէ միայն կը տիրէր, Սիրակուզայի հռչակաւոր երկրա-
չափին (էռագլիտեայ) կենաց եւ երկասիրութեանց վերայ Թիւ-
րոյի յիշատակարանն ընտիր տեղեկութիւնք կը պարունակէ:

Քրիստոնէական թուականին սկիզբներն, Անտոնինոս-
ներու ժամանակ, Աղեքսանդրիոյ ուսումնարանն Պտղոմէո-
սով նոր եւ փառաւոր փայլ մի սփռեց:

Ասլա անկումն յաջորդեց: Այսու ամենայնիւ, այդ բոյնն
միշտ կայր՝ ընդհատական եւ յոյժ սկար փայլ մի արձակե-
լու համար միայն: Մանուսկր գի գարերն Աղեքսանդրիոյ
գրատան մէջ անգին գանձեր կուտած էին. վասն որոյ պահ
մի այնպէս կարծուեցաւ՝ իբրեւ թէ ամեն մարդկային գի-
տութիւն կորուսեալ էր, երբ այդ գրատունն 640 թուա-
կանին հրով մաշեցաւ, եւ յիրաւի ալ այն տունն փոխանակ
յառաջագլխութեան, յետագլխութիւն մի երեւցաւ:

Բ. Արաբական ԵՐՋԱՆԸ. — Աստ անդ, քանի մի առանձ-
նական գիտնականք նախնի 'ծանօթութեանց դանձկն դո՛-
նեա մաս մի պահած էին: Ի սկզբան Արաբացիք աշխարհա-
կալութեամբ միայն զբաղեցան: Ասլա խաղաղութիւնն եղեւ:
Նոր տիրապետողք անգործ մնալով, մարդկային կեանքը
ճոխացնող եւ զարդարող իրաց հետամուտ եղան. հնոց ի-
մաստասիրութենէ ախորժեցան, զոր նոցա ծառայութեան
մէջ գտնուող Յոյնք ուսուցանէին, եւ նոցա Խալիֆայք գի-
տունները եւ իմաստասէրները պաշտպանեցին: Ասլու-ձիա-
ֆար-ալ-Մանսուր գիտուններ ժողովեց ի Բաբելոն (764):
Հարուն-ալ-Րաշիդ (786—809) այս աւանդութիւնը շարու-
նակեց, եւ ամենուն քաջ ծանօթ են նորա յարաբերու-
թիւնքն Գալլուսմանեօ Արեւմտից մեծ կայսեր հետ:

Միւս կողմանէ, Օմմիատներն Արեւելից ուսումնարաններէն չատ առաւել յիշուին եւ հռչակաւոր ուսումնարաններ հաստատեցին ի Սպանիա: Աւ-Հաքէմ հիմնեց Գորտովայի այդ ձեմարանը, որ քրիստոնեայ ուսանողները եւս յինքն ձգէր, եւ ամենէն երեւելիներուն մէջ ունեցաւ ժէրպէր վանականը, (Սեղբեստրոս Բ.) 1000 թուականին Ս. Պապը:

Առաւել նախնեաց, եւ ի վեր քան զամենայն Արիստոտելի եւ Պտղոմէոսի գործոց ուսման պարապէին անդ, որք յԱրաբական լեզու թարգմանեալ էին, եւ որոց մի քանին Արաբական թարգմանութեան շնորհիւ մեզ հասած են, զոր օրինակ, Պտղոմէոսի Տեսագիտութիւնն (Optique):

Միով բանիւ, Արաբացիք միջին դարու մէջ հնոց գիտութիւնը պահպանելու եւ Արիստոտելի իշխանութիւնը պատրաստելու նպատեցին, բայց դոյզն ինչ հնարեցին:

Նոքա այլ, եւ առաւել մեծ ծառայութիւն մի եւս մատուցին խոր Արեւելից Հնդկաց եւ Ճենաց աշխարհին գիտութիւնները, որպէս կողմնացոյցը, թնդանօթի վառօդը, թուղթը, գոհուրը, արդի հաշուելու կերպը եւն, յԱրեւմուտս մուծանելով:

Գ. Վանական օրջանն. — Միջին դարու առաջին մասը արաբական շրջան յորջորջեցինք: Հարկ է դիտել թէ, մեր նպատակին յատուկ, այսինքն քննական զիտութեանց տեսակէտով միայն այս յորջորջումն կրնայ նմին տրուիլ: Եւ արդարեւ, Մետասաներորդ դարէն չատ յառաջ մեծ Վանքերն դաստիարակութեան եւ ուսման վառարաններն եղած էին (1), եւ ամենաստորին, այսինքն նախնական ուսմունքներէ սկսեալ, ամենուն ճրիարար աւանդէին անդէն մինչեւ լատին լեզուի ամենաբարձր մասնագիտութեանց ուսմունքն, զոր մեք այժմ երկրորդական կամ բարձր ուսումն կոչեմք: Ոչ ոք կարէ ուրանալ այսօր այլ եւս թէ, լատին եւ յայն հնութեանց Գլուխ գործոց հանգիստացած երկասիրութեանց պահպանութիւնը վանականաց պարտիմք: Բայց Եկեղեցին ի սկզբան անդ առաւել սրտերու եւ հոգւոց մշակութեան պարապեցաւ: միւս կողմանէ իշխանք վաղ իսկ մեծ կարեւորութիւն տուին իրաւաբանական ուսմանց, որք նոցա՝ իրենց իշխանութիւնը հաստատելու համար նպաստա-

(1) Տես զվեցերորդ Հասո Մօնթալամպէրի «Վանականք Արեւմտից»:

ւոր պիտի լինէին : Զարմանալի բան մի չէ ուրեմն, եթէ միջին դարու այս առաջին մասին ժամանակն բուն եւ ճիշդ բնական գիտութիւնքն քիչ մշակեալ էին յԱրեւմուտոս, եւ թէ մեք անոնց պահպանութիւնը եւ ըրած դոյզն յառաջագիմութիւնները Արաբացւոց պարտիմք : Այլ երբ Հազարերորդ տարւոյ սարսափն անցաւ ⁽¹⁾, ամեն տեղ եւ մեծ աշխտածով եւ եռանդով նոր կեանք մի սկսաւ : Անտառք ըստ բաւականի մաքրեցան եւ հարթեցան, քրիստոնէական ընկերութիւնն լաւ քան զառաջինն կարգադրեցաւ, որով վանականաց եւս ամենաբարձր ուսմանց պարտաւրու համար առաւել ընդարձակ ժամանակ եւ դիւրութիւն եղեւ : Այսպէս, թէպէտեւ տաղաւին Արաբացւոց պաշտօնն վերջացած չէր, եւ տաղաւին սոքա ձեռնաստանէն եւ Հնդկաստանէն բերուած թանկագին գիւտերը ամբողջովին մոծած չէին, սակայն վանականաց պաշտօնն սկսաւ առաւել մեծ կարեւորութիւն ստանալ, որոյ համար միջին դարու այս երկրորդ մասն, Մետասաներորդ դարէն սկսեալ, բնական գիտութեանց պատմութեան մէջ կարէ յատկապէս յորջորջիլ եւ յորջորջեալ իսկ է վաւանիսն շրջան : Սրբոյն Բենեդիկտոսի կարգին մեծ վանքերէն, որք Համալսարանաց առաջին խանձարուրքն եղած են, մարդկային բարձր գիտութեանց ուսումնն փութով անցաւ Համալսարան յորջորջեալ այդ առանձին հաստատութեանց, որոց հիմնողք չատ անգամ Ս. Պապերն եղան, վասնորոյ գրեթէ ամենքն եւս մէկ մէկ Սրբոյ կամ Սրբուհւոյ անուամբ յորջորջեալ էին, եւ որք, մանաւանդ ի սկզբան անդ, բազմաթիւ վանական ուսուցիչներ ունեցան :

Երկու վանականաց անուանք : Մեծն Ալպերթոս, Տօմինիկեան, (1193—1209) եւ Բօճէր Պագոն, Փրանկիսկեան, (1214—1294) այս շրջանին ամենափառաւորներն են :

Դ. Շրջան. — Դարձեալ եկեղեցական մի, բարեպաշտ Նիկողայոս Գօբէրնիք Կանոնիկոսն է (1473-1543) որ չորրորդ շրջանի սկիզբն տուաւ . առաւելապէս փառաւոր շրջան, յորում փորձառական կանոնն հաստատեցաւ, եւ Արիստոտելի բացարձակ իշխանութիւնն նսեմացաւ : Դրեթէ երկու դար անընդհատ հանձարեղ մարդիկ իրերաց յաջորդեցին, նորահնար գիւտերու թիւը ստուարացնելով, եւ արդի գիտու-

(1) Ռամիկ ժողովրդեան մէջ սխալ համոզում մի կար, թէ՛ Քրիստոսի թուականին Հազարերորդ տարին աշխարհիս վերջն պիտի լինէր :

թիւնը հիմնելով: Սոցա անուանք են, Գօրէրնիք, Ժիւլէր, Բէլլէր, Կալիլէօ, Թօրրիչէլլի, Տէքարթ, Բասքալ, Օթթօ տը Կէրիք, Րօպէր-Պօլ, Մարեօթ, Լէյպնից, Նիւթըն, եւն:

Այս հրաշալի ծաւալման, ութւտասներորդ դարու ամենամեծ մասին մէջ, ամլութեան ժամանակ մի յաջորդեց: Մօնթէսքլէօ, իւր Պօրտօյի ճեմարանին կարգացած մի ճառին մէջ, այս բանին վերայ դառնապէս ողբայ: Իսկ Պ. Մաքս. Մարի իրաւամբ զայն՝ դասակարգութեան, զետեղման, կարգաւորութեան շրջան մի համարի, յորում գիտութիւնն իւր նոր ստացած հարստութիւնները ժողովէ, զանոնք թուէ, յարգարէ, անպիտաններէն բաժանէ, եւ աճապարանօք բաց թողւած տեղերը լեցունէ:

Ե. Շրջան. — Արդի շրջան: Ութւտասներորդ դարու վերջանալովն՝ բնական գիտութեանց համար շրջան մի սկըսաւ, որոյ արգասաւորութիւնն՝ մի միայն ժԶրդ. եւ ժէրդ. դարուց արգասաւորութեան կարէ բազդատուիլ:

Ճէմն Ուէթ, Տ. Բաբէնի երեւակայած գործին կատարելագործելով, շողեշարժ մեքենայով զաշխարհ ձօնացուց: Լափուպիէ բնալուծութիւնը հիմնեց: Հ. Տէվլի յաջորդեց նմա ժառօք, Գուլօմսլ, Վօլթա, Ամբէր, Փարատէ ելեքտրականութեան օրէնքներ հաստատեցին, եւ նոր գիտութիւններ հնարեցին: Ֆրէսնէլ տեսագիտութիւնը վերանորոգեց: Մեք ականաւորաց մէջ առաւել ականաւորները միայն յիշեցինք: Այս մեծ մարդոց շուրջն ո՛րչափ այլ երեւելի գիտնականք գումարեալ են:

Այս է ահաւասիկ, համառօտ ծրագիրն պատմութեան բնական գիտութեանց, եւ յուսամբ թէ՛ ընթերցողաց հաճելի ըլլայ, եւ ուսանողաց եռանդը եւս առաւել արծարծէ ի խուզարկութիւն գիտութեանց: Միանգամայն յուսամբ թէ՛ եկեղեցւոյ եւ վանականութեանց դէմ սխալ նախապաշարմունքներով տողորեալ անձինք տեսնեն թէ՛ եկեղեցին եւ կղերք ի՛նչ մեծ ծառայութիւններ մատուցած են գիտութեանց եւ մարդկային ընկերութեան, եւ մարթ է հաստատուել թէ՛ ասոնց այս ծանրաբեր ծառայութեանց եւրօքա տակաւին տգիտութեան խաւարին մէջ խարխալէր:

Ն. Մ. Վ. ԱՃԷՄԵԱՆ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՌՋԵՌՆ ԲԱՌԱԳԻՐՔ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԱՏԻՆԵՐԷՆ

Ի ՊԵՏՍ ԴՊՐՈՅԱՅ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՅ

Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ՄԻՍՔՃԵԱՆ

Ուսուցիչ Հայերէն լեզուի յուրբանեան Դպրոցի եւ
ի Հռովմէական Կղերանոցի

Ի ՀՌՈՂՄ ի քաղմալեզուեան Տպարանի Ս. Ժողովոյ Տարածման Հաւատոյ

Այս դասագիրքի՝ ինչպէս իւր «իսկոսէն կ'երեւի» անանձինն յօրինեալ է եկեղեցական դպրոցաց համար, յորս մինչեւ ցարդ կը պակսէր այսպիսի օգտաւան մասեան մը: Ամեն. Գրեթը. Հոգեւոր Տէրը սայն երկասիրութիւնը բարեհաճած է դրուատելու հետեւեալ խօսքերով. «Ի Բառագիրսդ ոչ միայն նշմարեցինք հայերէն լեզուին քնիւր բառից եւ ասացուածոց նոխութիւն՝ քաղեալ ի մասեան բաց ոսկեղէն դարու մերոյ, այլ եւ ուրիշ բազմաթիւ անուանք միջին դարու հեղինակներէն գործածուած իրենց յատուկ նշանակութեամբը» — Իսկ Արեւի. Գր. Յովսէփ Վ. Ֆերանեան, Եպիսկոպոս Տիգրանակերտի, այսպէս կը գրէ իւր նամակին մէջ. «Այդպիսի Բառարան այդքան նոխութեամբ բառից եւ ասացուածոց չէ ցարդ ի լոյս քննայեալ» եւ կ'աւելցրնէ, թէ «մեծ սասար քննայլ աշակերտաց, որք զլստին բարբառ ուսանիցին»: Այս կրկին մեծարոյ նամակներն իրենց ամբողջութեամբ դրուած են ի գլուխ յիշեալ բառագրոց. ուր եւս կայ փոքրիկ «Քերականութիւն մը հայերէն լեզուի, հանդերձ համադրական տախտակօք կանոնաւոր եւ անկանոն բայից, եւ համառօտ Լեռնականական ծանօթութիւնք»:

Վերոյիշեալ Գրքին գինն է 15 Ֆրանկ, եւ կը վաճառուի Ս. Ժողովոյ Տարածման Հաւատոյ քաղմալեզուեան գրատունը:

Պատկեր սասնենինգ օր մի անգամ կը հրատարակուի :
Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է Կ. Պօլսոյ հա-
մար 40 դանեկան , իսկ զաւառաց եւ օտար երկիրներու հա-
մար 50 դանեկան , թղթատարի ծախսը ի միասին հաշուելով :

Խրաֆանցիւր քիւ 2 դանեկան է :

Պատկերի խմբագրատունն է ի Բերա , Եէշիլ փողոց ,
Թիւ 1 , ուր պէժք է դիմել բաժանորդագրութեան եւ քերթին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար :